

Filep Antal

Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után.

A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatók

A magyar, ezen belül a romániai, az erdélyi és a szlovákiai, a vajdasági, valamint a horvátországi magyar lakosság néprajzi vizsgálatának egy sajátos korszakára, tudomány- és kutatástörténeti kísérletére szeretném felhívni a figyelmet.¹ A *Magyarság Néprajza* sorozat összegezte a húszas és a harmincas évek fordulója körül elért eredményeket. Ezzel párhuzamosan mind a bölcsészkarai oktatásban, mind a közgazdaságtudományi kari képzésben rendszeressé vált a néprajzoktatás Budapesten. Györffy István 1926-tól rendszeresen tartott egyetemi előadásokat. 1929-ben habilitáltak. A Szegedre áttelepült Tudományegyetemen Herrmann Antal, majd Banner János docentúráját 1929-ben felváltotta a magyar egyetemi képzés első Néprajz Tanszékének alapítója Solymossy Sándor professzori kinevezésével. Ugyan megjegyzendő, hogy Szegeden néprajzból folyamatosan képzést nyújtott Schmidt Henrik (Újverbász [Vrbas, Szerbia, Vajdaság], 1877 – Szeged, 1953) akadémikus is, aki egyetemi tanári működését még Kolozsvárott kezdte 1911-ben a Német Nyelv és Irodalom Tanszéken. 1922-től 1945-ig Szegeden folytatta professzori működését. Kutatásainak egyik központi témaköre folyamatosan a nyelvjáráskutatás mellett a néprajz, a Volkskunde volt. Hallgatója volt Fél Edit, aki nála doktorált 1935-ben. Györffy István halála után ő habilitálta Tálasi Istvánt is. Tanszéki

¹ Kötelességszerűen előre kell bocsátanom, hogy ugyan tisztában vagyok azzal, hogy a tárgyalandó kutatásoknak milyen mély tudománytörténeti gyökerei, gazdag előzményei vannak. Mégis, terjedelmi okokból – a legnagyobb sajnálatunkra – ezekre még halványan is alig utalhatunk.

kiadványsorozata is a nyelvjáráskutatást és a néprajzi vizsgálatokat helyezte középpontba. Solymossy Sándor visszavonulása után Cs. Sebestyén Károly és Bálint Sándor magántanárokként, majd rendkívüli tanárokként folytatták a szegedi, szaktudományi oktatást.

Az oktatás és a tudománypolitika néprajz iránti nyitottságát jelzi az is, hogy 1934-ben a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen is elindították a Néprajzi Intézet szervezését. Kinevezték egyetemi rendkívüli tanárként Herman Ottó egykori tanítványát, munkatársát, Lambrecht Kálmánt (Pancsova [Torontál m., szerb neve: Pančevo, Szerbia], 1889 – Pécs, 1936). Egyetemi előadásait, gyakorlatait meg is kezdte, azonban 1936. január 7-én tüdőgyulladásban elhunyt. Megbízása azért is érdemel figyelmet, mert az 1918 és 1919-ben a tudományos szövetségek szervezésében kifejtett tevékenységért 1920-ban felfüggesztették kutatói állásából, fegyelmi eljárás alá vonták, majd 1923-ban kényszernyugdíjazták. 1926-ig ismeretterjesztő folyóiratoknak dolgozott. 1926-tól báró Nopcsa Ferenc közbenjárására könyvtárosként ismét foglalkoztatták, egyben ugyanakkor egyetemi magántanárrá habilitálták Pécsen. Néprajzi megbízatása előtt őslénytani kurzusokat tartott, hiszen a biológia és a paleontológia volt az eredeti képzettsége, mégis bizonyos néprajzi kutatásai máig klasszikus értéket képviselnek.

1934-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen megalapították a Néprajz Tanszéket, professzorrá nevezték ki Györffy Istvánt. Megindult a szakos képzés, de a húszas évektől 1934-ig diplomát szerzett, a néprajzi kutatás mellett magukat elkötelező személyeket is ő doktoráltatta, kiadványsorozatot indított a doktori disszertációk közzlésére. Mondhatni, hogy a tanszékalapítás idején már egy széles látókörű, nemzetközileg jól tájékozódó, fiatal kutatógárda is pályára lépett.

Györffy nem feledkezett meg kolozsvári indulásáról. Folyamatosan voltak erdélyi, partiumi kapcsolatai. A Képzőművészeti Főiskolán töltött évei alatt ismeretséget kötött vele Vámszer Géza. Nagy Ödön, Kovács Ágnes, Szentimrei Judit diákjai voltak. Utóbb a Kolozsvárott letelepedő Balogh Edgárnak prágai diákságától volt tartós kapcsolata Györffyvel. Az Eötvös Collegium tagjaként Mikecs László is látogatta Györffy óráit. (Az ő felkészülésében szerepe volt Gusti és Iorga professzorok nyári tanfolyamainak is.)²

² Erről: Tánzos Vilmos tanulmánya a jelen kötetben. *A szerk. megj.*

Érdemes megjegyezni, hogy különösen Györffy István településnéprajzi művei, valamint a történeti etnográfia módszereire is alapozott *Nagykun-sági krónika* kötete rendkívüli hatással volt a kortárs tudományosságra, közgondolkodásra, hatása alá vonta az írókat, művészeket. Györffy egyes írásaiból Szekfű Gyulától Móricz Zsigmondig terjedelmes részeket emeltek át saját műveikbe. A fiatal, pályakezdő Erdei Ferenc, az agrárszociológiában elmélyedő kutató is szűkebb köréhez tartozott. Politikusi kitérői után is élete utolsó szakaszában is szívesen vallott arról a hatásról, amelyet Györffy reá gyakorolt. Egyetemi tanári tevékenysége utolsó éveiben történész egyetemi hallgatók is csatlakoztak hozzá, példája nyomán olyan jó levéltári anyaggal rendelkező mezővárosok kutatásában – mint amilyen Nagykőrös – végeztek újszerű, a történeti etnográfia és a társadalomtörténet határterületén monografikus vizsgálatokat. A történeti analízis a recens kutatásokat új és korábban nem, vagy alig kutatott irányban befolyásolta. Különösen érdemes emlékeznünk Majlát Jolán és Márkus István 1944-ig folytatott munkásságára (Majlát 1943, Márkus 1943). Sajnálatos módon mindketten 1945 után a rendkívül ígéretes tudományos kutatásukat felelerélték a politikai statisztériában való eredménytelen részvételre. Életüket – mondhatni – jóvátehetetlenül kisiklatta a végletesen torzuló politika. Mind a ketten az 1938-tól megszervezésre került táj- és népkutató táborok munkájában részt vettek. Erről Márkus István 1984-ben a Kossuth Klubban általunk szervezett, Györffy István emlékének szentelt rendezvényen spontán felszólalásában lelkesen emlékezett.

A néprajztudomány a társadalmi érdeklődés homlokterébe került. A társadalomtudományok, a gazdaszat, a közgazdaságtudomány és bizonyos műszaki tudományok képviselői meggyőződtek arról, hogy a néprajzi kutatóktól releváns ismereteket szerezhetnek gyakorlati és tudományos feladataik ellátásához. Adott esetben a politikusok tájékozódását is segíthetik a néprajz megfigyelései, átfogóbb elemzésekből leszűrt eredményei.

A társadalom valóságának friss ismeretére égetően szükség volt. Az I. világháborúval kezdődő társadalmi, gazdasági zűrzavar után meginduló konszolidációt erősen megtörte a húszas évek végén kirobbant gazdasági világválság. A falvakban, az agrárvárosokban mind a földműves gazdák, mind a mezőgazdasági bérmunkások körében elviselhetetlen feszültségek halmozódtak fel. A városok ipartelepei nem szívhatták fel a feleslegessé váló falusi munkaerőt. Egyetlen lehetőségként a mezőgazdasági termelés

intenzívebbé tételében kereshettek kiutat. A Ferenc József-i békeidők félre is tett, el is felejtett, jövőbe mutató terveikhez fordultak. Az 1856 után elindult lecsapolásokat, folyószabályozásokat nem követhette az öntözéses gazdálkodáshoz szükséges vízgazdálkodási, öntözési rendszerek kiépítése, amire pedig a munkálatok közben előrelátóan gondoltak. A különféle öntözéses növényi kultúrák bevezetése a birtokosok jövedelmét igen nagymértékben megemelhette volna (és még a törpebirtokosok számára is tisztességes nyereségű üzemvitelt tett volna lehetővé). Ezek a beruházások és a nyomukban kialakuló gazdálkodási újítások a mezőgazdasági bér munkások tisztességes fizetés melletti folyamatos foglalkoztatását is elengedhetetlenül megkívánták volna, eltűnt volna az agrárszegénységet sújtó munkanélküliség. Tervbe vették ismét a tiszai duzzasztó művek, vízlépcsők építését, amiként a Körösökön Békéstől Békésszentandrásra át Bökényig ki is építették a duzzasztás rendszerét. (A Körösök mentében meghonosodhatott a meglehetősen nagy munkaigényű és kiválóan jövedelmező rizstermelés, és ugyanakkor a szintén sok munkáskezet igénylő zöldségnövények kertészeti termesztése is kibővült.)

A megalapozott tervezés és tájfejlesztés érdekében az egykori kormányzati szervezetek egyetértésével az Öntözési Hivatal kezdeményezte a Tiszántúl közép-ső, Tiszafüred, Karcag és Szolnok közötti térségének alapos néprajzi feltárását, interdiszciplináris kutatását, társadalomtudományi vizsgálatát. A Györffy István által mozgósított etnográfusok mellett a budapesti Jogi Karon Magyary Zoltán által megszervezett Közigazgatástudományi Intézet munkatársai, hallgatói vettek részt. Intenzív munkával kapcsolódott a vizsgálatokhoz a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Teleki Pál által vezetett Gazdaságföldrajzi Intézete. Mindezek mellett külön bevontak még agrárszakembereket, botanikusokat is, jellegzetes módon Karcag városi tisztifőorvosa, dr. Kiss Mihály is népegészségügyi vizsgálatokat végzett. (Györffy István karcagi baráti, segítői köréhez tartozott.)

A néprajzi megismerés, kutatás megbecsülése tükröződött abban is, hogy Magyary Zoltán professzor, a Közigazgatástudományi Intézet megszervezője, amikor a Tatai járásban a közigazgatási szervek működését kívánta ellenőrző vizsgálat alá venni, Györffy Istvántól kért szakembert. Györffy professzor Fél Editet ajánlotta, aki mintegy két évi munkával mérte fel a lakosság véleményét a községi, járási és megyei szervek tevékenységéről. (Ennek a vizsgálatnak néprajzi eredményét láthatjuk a

Kocs 1936-ban címmel megjelent kötetben.) [Sajátságos, hogy a Miniszter Tanács Tanácsszervek Hivatalának politikai vezetői, akik az egykori Györfly Kollégium tagjai és Magyary professzor jogász tanítványai voltak, az 1960-as évek végén ezt a vizsgálatot megismételtették. Akkor is a Néprajzi Múzeum két tudományos munkatársa, Erdélyi Zoltán és Hegyi Imre végezte el a terepmunkát. Hegyi Imre az után fejezhetette be Budapesten a néprajzszakot, hogy 1955-ben visszatérhetett a GULAG világból.]

A gazdasági válsággal küzdő Magyarország tudománypolitikai helyzetére jellemző, hogy Magyary Zoltán Közigazgatástudományi Intézetének alapjait miként teremthette meg. Erről az 1990-es évek elején Imreh István emlékezett egy pécsi egyetemi beszélgetésben, amikor a Janus Pannonius Tudományegyetem Néprajz Tanszékének vendégprofesszora volt. Az ifjú Imreh István egyetemi tanulmányai kezdetén Budapestre utazott, hogy tanulmányaival kapcsolatosan tájékozódhassék. A központi egyetemi épületnél véletlenül összeismerkedett Magyary professzorral, aki rövid utcai beszélgetés után meghívta, hogy az intézményét személyesen bemutassa a lelkes kolozsvári egyetemi hallgatónak. A látogatás befejezése előtt Magyary Zoltán professzor külön kitért arra, hogy az anyagi alapot maga biztosította. Az akkori teljes országterületen működő Hangya Szövetkezet országos központjának vezetői kérték fel, hogy szervezetüket, működésüket, ügykezelésüket vizsgálja felül, tegyen reformjavaslatot. Magyary Zoltán az elemzést alapos munkával elvégezte, ésszerűsítési, átszervezési tervekét készítette. Honoráriumát, munkadíját használta fel, hogy kialakítsa egyetemi műhelyét, a Közigazgatástudományi Intézetet, és korszerű könyvtárral lássa el, a szükséges felszerelést biztosíthassa.

A falukutató irodalmat az ultrakonzervatív erők ismételten nagyon kemény politikai ellenszennvel fogadták. Büntetőpereket kezdeményeztek egyes írók ellen (Féja Géza, Kovács Imre esete különösen emlékezetes), de a türelmetlenség olykor még teológiai hallgatókat, tanítóképezdei növendékeket sem kímélte, ellenük is eljárások indultak. Így például a Sárospataki Református Kollégium vezetőit az 1930-as években egy diákkiadvány ellen indított nevetségesen indoktalan hajszával arra kényszerítette a hatalmával visszaélő politikai potentát, hogy a kifogásolt szövegek szerzőit – annak érdekében, hogy ne kelljen ellenük az igaztalanul követelt fegyelmi eljárást lefolytatni – kimenekítsék az országból. A diákokat Kolozsvárra, Romániába menekítették, ahol tanulmányaikat a Kolozsvári Református Teológián békésen be tudták fejezni. Az is jellemző, hogy a „száműzetés-

be” kényszerített diákok további tanulási költségeit a kollégiumi költségvetésből fedezték.

Ne tagadjuk, a politikai élet józan vezető egyéniségei közül többen tisztában voltak a társadalom feszültségeivel. Úgy vélték, hogy a politika és a közigazgatás illetékesei is híján vannak a szükséges ismereteknek. Így például Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszterként Györffy Istvánhoz fordult, – amint ezt Vörös Károly néhai, kiváló történészünk felderítette – hogy a Belügyminisztérium tisztviselő karának továbbképző tanfolyamán tartson a magyarországi falusi társadalomról előadást. Külön hangsúllyal kérte, hogy térjen ki „a növekvő úrgyűlölet okaira”. Györffy a kérést teljesítette. Előadását belső, bizalmas kiadványban meg is jelentették, ennek tartalmát Vörös kollégánk egykor a Néprajzi Kutató Csoportban tartott felszólalásában röviden ismertette is.

A fentebb már említett közép-tisztántúli kutatások feladata abban állt, hogy a kortárs állapotokat minél alaposabban tárják fel, hitelesen dokumentálják. Igényelték emellett, hogy tisztázzák – többek között a helyi lakosság emlékeinek rögzítésével –, hogy a vízrendezés előtt milyen állapotok voltak. (A folyószabályozás, lecsapolás ezen a szakaszon csak mintegy 70–80 évvel korábban történt. Következésképpen az idős szemtanúk közül egyesek élhettek még. A családi emlékezet megbízhatóan a dédszülők révén akár a 18. század utolsó harmadában gyökerezhetett.) Ugyancsak a további táji és gazdasági fejlesztéshez, tervezéshez kérték, hogy a folyószabályozások korszakától lezajló életmódbeli, társadalmi, gazdasági változásokat igyekezzenek feltárni, dokumentálni. Tálasi István teljesítette ennek a feladatnak jelentős részét. 1938-ban Karcag, Kenderes, Kunmadaras, Tiszaderzs, Tiszafüred, Tiszaigar, Tiszaörs, Tiszaszentimre és Nagyiván települések állattartását vizsgálta Borzsák Endre segítségével. Rövidesen módszertanilag, szemléletileg invenciózus és eredményes kutatói vállalkozását össze is foglalta (Tálasi 1942b: 203–220, 1947). A tanulmányai terjedelmét a kortárs kiadási viszonyok anyagi kereteinek a rendkívüli szűkössége magyarázza.

Módszertanilag mindenki egyetértett abban, hogy az adatfelvételezést úgy végezzék el, hogy mindent okmányyszerű, ha kellett, műszaki rajzi, topográfiai, térképi pontossággal rögzítsenek, hogy minden adalék ellenőrizhető, visszakereshető legyen. Ez különösen Györffy István tanársegéde, doktorandusa Vargha László kutatásaiból követhető nyomon. Ő maga később munkatársaival, diákjaival a Műszaki Egyetem docenseként

az ötvenes évektől a hetvenes évekig az egykori kutatásai helyszíneire visszatért, és különlegesen gondos dokumentációi segítségével a bekövetkező változásokat, átalakulásokat igyekezett következetesen rögzíteni, elemezhetővé tenni.³ Munkásságát a nép körében megjelenő újításokra is kiterjesztette. Szemléleti nyitottságára jellemző, hogy amikor Karcag határában szénhidrogének feltárására kutatófúrásokat végeztek, és a földgáz mellett forró vizet is találtak, folyamatosan követte, hogyan alakul ki a népi gyógyászat fürdőkulturája. A fúrás helye körüli jószágteleltető tüzelős ólakat fürdő termékké alakították át. Kormos falakat igyekeztek fehér mész mintázattal barátságossá tenni. Fakádakat állítottak be, amikbe lajtos kocsikon hordták a reumások számára a gyógyító vizet. Nem különben a falusi szegény réteg támogatására lebonyolított szociálpolitikai indítatású építési akciókat is nyomon követte. Dokumentálta az ONCSA⁴-telepek lakásépítési akcióit is. A közép-tiszántúli kutatások során végzett vizsgálatából született meg doktori disszertációja is (Vargha 1940 és Miskolczi-Vargha 1943, Vargha 1947). Vargha László 1941 és 1943 között végezte Kiden és a Borsa völgyén rendkívül alapos településnéprajzi és építészeti kutatásait. Minden kísérlete megghiúsult, hogy rendkívülien értékes kutatásait közzétehesse, ha lehet, ki is egészíthesse. 1984-ben bekövetkezett halála után H. Csukás Györgyi és Kecskés Péter az 1990-es években válthatták valóra Vargha László egykori álmát. Írásos, műszaki rajzi és fotografikus dokumentációjának kiadására vállalkozhattak, és egyben a helyszínen ellenőrző, kiegészítő kutatást végezhetek. Emellett némileg érzékeltethették az időközbeni átalakulásokat is (Vargha 1997). Vargha László kutatásaira azért hivatkoztunk különös hangsúllyal, mert a teljes hagyatéka sértetlenül fennmaradt, közgyűjteményi védelem alá került: Szentendrén, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum archivális anyagai között önálló egységet képez. (Most nem szólhatunk arról, hogy ehhez néki és támogatóinak milyen nagy akadályokat kellett leküzdenie. Mindenesetre számos kortársának hasonlóan értékes hagyatéka megsemmisült, vagy szétszóródott.)

³ Magam Karcagon és Kunmadarason segédkeztem 1959-ben az 1938 és 1943 között végzett kutatásai ellenőrzésében, a bekövetkezett változások dokumentálásában. Ugyancsak résztvevője lehettem Nemesbődön (Vas megye) dédszülei, nagyszülei községében hasonló változások vizsgálatában.

⁴ A rövidítés feloldása: Országos Nép- és Családvédelmi Alap.

Az egzaktabb adatfelvétel és dokumentálás ügyét szolgálta, hogy a fonográfok helyett a Magyar Rádió és a hanglemezyártók segítségével korszerűbb, kiváló minőségű hangrögzítéssel végezhettek népzenei, népköltészeti gyűjtéseket. A kolozsvári születésű Gönyey Sándor bevezette a terepmunka eszköztárába a filmezést is, amit később K. Kovács László vitt tökélyre. Hangsúlyoznunk kell, hogy sem a fényképezőgépet, sem a filmfelvevőt nem pusztán illusztrációk készítésére használták, hanem a tudományos megfigyelés, az adatrögzítés eszközeként, a „tudomány mással nem helyettesíthető műszereként” vették igénybe. Így korábban el nem végezhető elemzéseket valósíthattak meg. Az emberi termelőtevékenységtől a néptáncon át a mese- és az énekmondó mimikájáig, taglejtéséig alaposan lehetett tanulmányozni, a korábban alig dokumentálható kulturális mozzanatokot elemzés tárgyává teheték. Természetes szokássá vált, hogy a filmezést gondos gyűjtéssel, tanulmányírással alapozták meg. A téma hivatott kutatója szállította a „forgatókönyvet”, azaz szinte monografikus leírást, értelmezést készített a filmre felveendő folyamatról, jelenségről. K. Kovács László ennek ismeretében tervezte meg a filmezést. A tudós kutató a szakember szemével végezte a „rendezés” és a felvételezés, majd a vágás felelősségteljes munkáját.

Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyék tiszántúli, egymással érintkező részének terepmunkán rögzített adatbázisa és a kiértékelése olyan ígéretes eredményűnek mutatkozott, hogy a Kormány felállította a Táj- és Népkutató Központot. (Közben Teleki Pál belépett a kormányba, és a Válás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését vállalta el.) Hatalmas dokumentumanyagból és kiértékelő vizsgálatokból az egykori Magyarország társadalmi, gazdasági, kulturális állapotát bemutató kiállítást rendeztek Budapesten, a Károlyi palotában. Ez a kortársi állapotok hű bemutatása mellett a birtok- és az iparpolitika sajátos, tökéletesen objektív és európai látókörű, tudományosan megalapozott kritikáját is tartalmazta, egyúttal utalt a szükséges reformokra. A kiállítás javarésze Teleki Pál saját tanítványainak, intézeti munkatársainak közgazdasági, gazdaságföldrajzi, birtok- és iparpolitikai elemzését tartalmazta. (Teleki a kiállítás teljes anyagát alaposan még a megnyitó előtt minden részében tanulmányozta, egészében jóvá is hagyta. Vargha László emlékezése szerint, egyedül a kijáratnál felállított szobor mögötti textilanyagú borítás színének megváltoztatását kérte.) A tárlatnak hatalmas közönségsikere támadt, a tudományos közélet is lelkesen reagált. Ám a hazai politika ultrakonzervatív

körei felháborodását váltotta ki. Politikai vihart robbantottak ki. Mind az agrárszféra meghatározó, a nagybirtok érdekeit képviselő Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), mind a Gyáriparosok Szövetsége (GYOSZ) konzervatív felfogású, ám nagy politikai érdekérvényesítő képességgel rendelkező tagjai politikai vihart kavartak. Kis híján Teleki Pál politikai karrierjét törték volna derékba. A tudomány világában járatlan, alapvetően tájékozatlan és önmaguk társadalmi, politikai érdekeit fel sem ismerő, a valósággal tisztában nem lévő, ostoba politikai vezetők Teleki Pált, a minisztert (deznált miniszterelnököt) arra kényszerítették, hogy önmaga professzori, tudósi énjét formálisan tagadja meg. A durva parlamenti interpelláció elől csak kegyes hazugsággal térhetett ki. Azt kellett mondani, hogy diákjai, tanítványai, munkatársai a tudta nélkül állították össze a kiállítás anyagát. (Helyzete tragikusságát jelzi, hogy fiatal értelmiségiek körében elmondott korábbi politikai helyzetelemzésben kifejtette: mélységesen aggasztja, hogy a politikai hatalmat gyakorló erők nem ismerik a valóságot, és képtelenek voltak a hárommilliónyi agrárproletár helyzetét, a törpebirtokosok gondjait orvosolni.) Az esemény bővebb tárgyalása messze elvezetne témánktól.

A politikai viharban formálisan feloszlatták a Táj- és Népkutató Központot. Ám jellemző módon Teleki Pál a kutatási szervezetet Györffy István segítségével Táj- és Népkutató Intézet név alatt azonnal sikeresen újra megalapította. (Az intézményt integrálták önálló egységként az Államtudományi Intézetbe, majd később a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében folytatta töretlenül munkáját.) 1945-ben Györffy György vezetésével a Táj- és Népkutatóból fejlesztették ki az interdiszciplináris programú Néptudományi Intézetet, ami szintén a Teleki Intézet / Kelet-Európai Intézet önálló részlegeként végezte nagyszerű tevékenységét, mígnem a kiépülő diktatúra fel nem számolta. A német megszállásig, 1944. március 19-ig folyamatosan rendeztek kutatótáborokat. A Táj- és Népkutató Intézet Partium területén, a Tövisháton Bogdánd központtal szervezett jelentős kutatótábort. Ennek fő irányítója Tálasi István volt.

A kutatótáborok a Vas megyei Őrségtől (Szalafő, Őriszentpéter községtől) a Győr megyei Tóközön át (Rábcakapi központtal), a Bars megyei Garam mentéig (Újbars községet választották telephelyül) és a Gömör megyei Csermosnya völgyéig kínáltak hiteles mintát a magyar nyelvterület eléggé távolfekvő földrajzi tájairól. Az ország központi népterületét a Kiskunhalason, a mezőváros belterületén és tanyavilágában szervezett

kutatótáborban vizsgálták. Nagy létszámot összevonva alapos kutatásokat folytattak. A tematikus gyűjtőtevékenységen felül a résztvevőkkel naplót írtattak, hogy a fogadó közegről, a helyi életformáról, gazdasági tevékenységről az általános megfigyeléseket, élményeket rögzíthessék. Különösen jellemző, hogy például az újbarsi vizsgálatban a különféle szaktudományi adatfelvételezésen túl azt is elemezni kívánták, hogy a csehszlovákiai település-, társadalom-, birtok- és gazdaságpolitika milyen változtatásokhoz vezetett, s az 1918-tól eltelt két évtized utáni állapotok miként viszonyíthatók a magyarországi körülményekhez. Ebben a táborban részt vett mások mellett Tálasi István, Banó István, Erdei Ferenc és a későbbi kolozsvári professzor, kiváló jogtörténész Bónis György is (Bónis 1941).

A táborokba jellemzően bevonták a tapasztalt kutatókat, a néprajz, a társadalomkutatás iránt érdeklődő egyetemi hallgatókat, fiatal értelmiségieket, és olykor tanítóképzései diákokat is fogadtak. A táborokra előkészítőket szerveztek. A helyszínen a helybeli családoknál elszállásolt kutatókat délelőtt megbeszélésre hívták össze, ahol a helyi kutatás terveit, a megkezdett vizsgálatok tapasztalatait napról napra megtárgyalták, megvitatták, kölcsönösen tájékoztatták egymást. Az idősebb és járatosabb kollégák módszertani ötletekkel, előadásokkal segítették társaikat. A nap további részében folyt a kutatás, a néprajzi gyűjtés, az adatfelvételezés. Általában a késő délutáni, kora esti órákban a helyi lakosok számára előadásokat, kulturális bemutatókat is rendeztek, művészeti, irodalmi műsorokat szerveztek, hogy a fogadóhely közösségét nyíltabbá tegyék. Ez nem ritkán nagy élményt jelentett a helyi közösségek tagjainak is.⁵

A terepkutatások során természetesen folytak a szokványos tematikai gyűjtések, de megkövetelték az adott közösség mindennapi életének, tevékenységének folyamatos megfigyelését. Ösztönözték, hogy az észlelt jelenségeket társadalmi, társadalomnéprajzi összefüggésükben ragadják meg. Györffy István többek között azért lépett kapcsolatba Pável Ágos-

⁵ Magam Rábcakapiban tapasztaltam, hogy a falukutatók estjeire és egyáltalában a kutatók egyéni, barátságos, nyílt magartására évtizedek múlva is nosztalgikus szeretettel emlékeztek. A kutatók iránti bizalmat jelezheti, hogy nékem 1957 augusztusában megmutatták azokat a rejtékhelyeiket is, ahová az állami beszolgáltatás elől menekítik terményeiket, hogy az esetleges begyűjtési akciók, házról házra végrehajtásra kerülő rekvirálások ne fosszák meg a gazdaságokat minimális tartalékaiktól... Nyíltan beszéltek a politikai szervekkel és az különféle állambiztonsági, ügyészségi szervekkel kialakult konfliktusairól, eredményes ellenállásuk eseményeiről.

tonnal, a szombathelyi Vasvármegyei Múzeum könyvtára vezetőjével a Vas megyei, őrségi kutatótábor ügyében, mert tervbe vette, hogy az 1937-ben 4. kötetével megjelentetett magyar néprajzi szintézist egy további, 5. kötetrel kell kiegészíteni, amelyben a társadalomnéprajzot és a népi kultúra regionális szerkezetét feldolgozó fejezeteket kívánt volna közzétenni⁶ (Nagy 2010: 145). Érdeemes kiemelniünk, hogy Pável Ágoston Tordán együtt tanított Viski Károllyal, közös albérletben laktak. Életre szóló barátságot kötöttek. Viski haláláig folyamatosan leveleztek (S. Pável 1999). A táborok anyaggyűjtése is a szintézis bővítését szolgálta volna, azonban a tervet meghiúsította Györffy 1939. október elején bekövetkezett halála. Viski Károly 1943-ban az átdolgozott kiadás szerkesztése során csak az irodalomjegyzéket frissíthette, és részben éppen a táj- és népkutató táborok révén is jelentősen gyarapíthatta az illusztrációs anyagot. A helyi társadalom, a közösségi hálózat iránti következetes érdeklődés tükröződik a szalafői gyűjtés házlapjai készítésében (Kemény 2010). A kutatótáborban folyó munka elmélyültségét jelezheti Kardos László disszertációja, amely a témakör kutatásában szemléleti és módszertani újítást, korszakváltást jelentett (Kardos 1943). Maga Kardos László négy táborban vett részt. 1938-ban, Kiskunhalason kutatót. 1940-ben az őrségi táboron kívül a Kiskunfélegyházán rendezett táborban tevékenykedett. 1941-ben, Kopácson [Baranya m. (ma Kopačevo, Horvátország)] végzett alapos gyűjtést. A táborot irányító Tálasi István emlékezéséből tudjuk, hogy Kardos László

⁶ Érdeemes Pável Ágostonra külön is felhívni a figyelmet. A 20. század első felének egyik kiváló értelmiségi egyénisége volt. Jelentősége ellenére emléke megfakult a délnyugat-dunántúli térségen kívül. Tanár, nyelvész, költő, műfordító, könyvtáros, múzeumszervező, folyóirat-szerkesztő, néprajzi kutató munkássága egyaránt különös figyelmet érdemel. 1886-ban Vashidegkúton [ma Szlovéniában Cankova] született szlovén anyanyelvű családban. Illyés Gyula szavával „két nép hí fia”. Anyanyelvéhez, nemzetiségéhez való ragaszkodását jellemezheti, hogy a Szegedi Tudományegyetem a délszláv nyelvek, irodalmak egyetemi magántanárává habilitálták, hallgatói közé tartozott Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzor is. Noha 1921-ben meghívást kapott a Ljubljana-i Egyetemre, mégis Szombathelyen maradt, ahol a művelődési és a tudományos élet meghatározó egyéniségévé vált. 1906-ban iratkozott be magyar és latin szakpárra, a Budapesti Tudományegyetemre, ahol szlavisztikai felkészültséget is szerzett. Tanári képesítését 1911-ben szerezte. Tordán kezdte gimnáziumi tanári tevékenységét. 1913-ban doktorált. Dombóvári szolgálat után helyezték 1920-ban Szombathelyre. 1924-től haláláig a Szombathelyi Múzeum könyvtárosaaként is tevékenykedett. 1928 és 1942 között a néprajzi gyűjtemény kezelői feladatát is vállalta, gyűjtőmunkát végzett. Viski Károly közvetítésével szoros együttműködésben tevékenykedett Bátky Zsigmonddal, Györffy Istvánnal. A *Vasi Szemle* megindítását is neki köszönhetjük, 1946-ban hunyt el Szombathelyen.

a helyi politikai viszonyokat is elemezte, rálelt az egyik szociáldemokratákkal rokonszenvező személyre. A kutatók némi multságára a gyűjtő és közlője egyaránt az „Eltvárs!” formulával szólították egymást. A tiszaiagari kutatók java része számos táborban végzett kutatást. Pogány Mária felsorolása szerint az igari kutatók közül 1939-ben a Hont megyei, a tiszaderzsi (Jász-Nagykun-Szolnok m.), 1941-ben és 1942-ben a magyarnemeyei [Beszterce-Naszód m. (Nimigea de Jos)], a makádi (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), 1942-ben csíkmenasági [Csík m. (Armășeni, Románia)], bogdándi [Szilágy m. (Románia)] és tiszapéterfalvi [Ugocsa m, (Петробо, Ukrajna)] táborokban voltak.

A társadalomnéprajz irányába való tematikai nyitás tükröződhet abban is, hogy amikor a kiskunhalasi tábor résztvevőit tanyákra kiköltöztették, a naplókban gazdálkodással, társadalomnéprajzzal és az életmóddal kapcsolatos megfigyeléseket rögzítettek általában. Többek között Banó István, a kiváló folklorista naplója sem tartalmazott folklorisztikai adalékokat, hanem csupán a tanyai életről, a vendéglátó családról, gazdálkodásáról írt feljegyzéseket. Granasztói Péternek köszönhetjük, hogy tíz, a kiskunhalasi kutatótáborozás alkalmával készült tanyai naplót rendkívül tanulságos bevezetővel közzé tett. A kutatók feljegyzései azért is érdemelnek különös figyelmet, mert az 1948 után szisztematikusan felszámolt nagygazdák családjainál fogadták a tábor résztvevőit (Granasztói 2009). A halasi táborban kibontakozó elmélyült kutatásról vallanak Papp László munkái (Papp 1940, 1941). Az egykori népeletkutatás személyiségeit talán jellemezheti Papp László életpályája. Jogászként kezdte egyetemi tanulmányait. Néprajzi, régészeti, művészettörténeti stúdiumokat is vállalt a Szegedi Tudományegyetemen. Közben állást vállalt a Kecskeméti Múzeumban. Aktív néprajzi gyűjtő, középkori, a hódoltság idején elpusztult falvak házait régészként úttörő módon korszakos eredménnyel tárta fel. Kecskemét 16–18. századi levéltári anyagában rendkívül alapos, a történeti etnográfia körébe tartozó forráskutatásokat végzett. Rendkívüli eredményei ellenére doktori szigorlatát követően sem nevezték ki. Végül kénytelen volt jogászi munkájából megélni. Csak az 1960-as években a pécsi Janus Pannonius Múzeum régészeként és igazgatójaként tért vissza a kutatás világába. Neki köszönhető a mohácsi csatátér feltárása is.

Érdemes megemlékezni a Sárközben, Sárpiliszen 1940-ben szervezett női tábor munkájáról. Újváry Béláné, dr. Kerékgyártó Adrienn (aki Györffy Istvánnal doktorált) és Kazár Leona tanárnők vezették a kuta-

tást, de bekapcsolódott Mády Zoltán is, aki 1936 és 1944 között a társadalomnéprajz előadója volt a Budapesti Egyetem Néprajzi Intézetben. A tíz résztvevő fiatal hölgy, kutató közül négy személy öt dolgozatát közölte Mády Zoltán. Szinte ez az egyetlen olyan tábor, amelynek a munkáját alapos kortársi megjelenésű gyűjteményből tekinthetjük át. (Kovács–Kovács–Kresz–Zentai 1942) Érdemes a szerkesztő – Mády Zoltán – személyéről megemlékezni. Személyéhez fűződnek Kemsén (Baranya m.), Rábcakapiban (Győr m.), Sárpilisen (Tolna m.) és Magyarnemegyén [Beszterce-Naszód m. (Nimigea de Jos, Románia)] lebonyolított közösségi kutatások. Ez utóbbi helyen irányítása alatt többek között az Eötvös Collegium két tagja, a dálnoki születésű Kicsi Sándor és az enyedi Köpeczi Béla, a Közgazdaságtudományi Kar hallgatója, Zimányi Tibor és Gabriel András végeztek kutatást. Köpeczi Béla utóbb ismételtlen egyéni kutatásokra is visszatért. Talán éppen ebben a kiadványban érdemes leszögezni: a *Néprajzi Lexikon* megjelenése Kicsi Sándor érdeme, aki hosszú időn át az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségét vezette.

Mády (Hilscher) Zoltán (Budapest, 1898 – Budapest, 1977) személyéről kötelességünk külön megemlékezni. Kiválóan képzett nyelvész volt, ám érdeklődése a szociológia és a társadalomnéprajz felé fordult. Munkásságára Györffy István felfigyelt és felkérésére 1936-tól a társadalomnéprajz előadójaként tevékenykedett a Néprajzi Intézetben. A Táj- és Népkutató Intézetben a szociológiai csoport vezetőjeként töltött be fontos szerepet. A kutatótáborokra felkészítő előadássorozatokban a szociológiai előadásokat neki kellett Györffy István kérésére tartani. Györffy észlelte, hogy az adott témában más megközelítések is felvethetők lennének. Ilyenkor Erdei Ferencet szólította fel hozzászólásra. Az egykori résztvevők még a hetvenes években is mosolyogva emlegették, hogy milyen dinamikus diskurzusok alakultak ki. Nagyon hamis az az elterjedt nézet, hogy Györffyt és Viskit a társadalom dimenziói nem érdekelték volna. Fél Edit kiváló társadalomnéprajzi kutatásai, magisztrális tanulmányai ebből az eleven érdeklődő közegből nőttek ki. Azt sajnálnunk kell, hogy Mády Zoltánnak a néprajzi kapcsolatai megszakadtak. Igaz, jó oka volt elfelejteni, hogy szociológiával foglalkozott. A szociológia burzsoá áltudománnyá minősült. Mády Zoltán a kelta nyelvészet tudósaként élete utolsó szakaszában az Eötvös Loránd Tudományegyetem előadójaként tevékenykedett. Erdei Ferenc is hirtelen az agrárgazdaság tudósaként vett részt az akadémiai életben.

Jelentős vállalkozásként tarthatjuk számon a Kopács községben [Baranya m., Drávaszög (Kopačevo, Horvátország)] 1942-ben megrendezett kutatótábort, ahol sok jeles megfigyelés történt. A gyűjtés java része évtizedekig felhasználatlanul az Etnológiai Archívumban „hevert”. Igaz ugyan, hogy az egyetemi oktatásban az előadások során sok hivatkozás történt az ott tett megfigyelésekre. Újabban a politikatudományi kutatás figyelme a kopácsi dokumentáció felé fordult (A. Gergely 1996). Ez is arra vall, hogy a kutatás résztvevői sikeresen kiléptek a szűken vett etnográfia kereteiből. Tálasi István különös örömmel kutatott Kopácson, szervezte a vizsgálatokat, hiszen ő a táj szülőtte volt. Anyai családja Laskón [Baranya m. (Lug, Horvátország)] élt. Ő is ott jött a világra.

Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy a legkülönbözőbb szaktudományok képviselői is igyekeztek elmélyülni a néprajzkutatásban, vagy a saját hivatásuk témáinak etnográfiai megközelítésére vállalkoztak. A Nagyenyeden született Berde Károly bőrgyógyász professzor, az 1940 és 1944 között kolozsvári egyetemi tanár megírta *A magyar nép dermatológiája...* című monográfiáját. Különösen alaposan érdeklődtek a jogtudomány képviselői. Bónis György Györffy környezetében tájékozódott pályakezdő éveiben. Az Újbarson szervezett táj- és népkutató táborban gyűjtött anyagát azonnal feldolgozta, jogtudományi, szociológiai folyóiratokban közkinccsé tette (Bónis 1941). Kolozsvári professzorként szerveztette a népi jogélet kutatását. Növendéke, majd tanársegéde volt Tárkány Szücs Ernő. Az sem véletlen, hogy az Igazságügyi Minisztérium és a Curia bizonyos részlegei programszerűen gyűjtötték a népi jogszokásokat. Érdeemes emlékeznünk arra, hogy az igazságügyi vezető szervek körében (a pályáját kataszteri bírósági eljárások szakértőjeként Fogarason kezdő) dr. Hofer Jenő Miklós (1894–1976) kúriai bíróként szorgalmazta jogi néprajz emléktanyagának kutatását. Benne Hofer Tamás édesapját is tisztelhetjük. Az 1950-es években olykor részt vett a Néprajzi Társaság ülésein. A jogászok elmélyült és elkötelezett érdeklődését talán a legjellemzőbb, hogy amikor 1957-ben igaztalan politikai okok miatt Bónis Györgyöt eltávolították a Szegedi Tudományegyetemről, a levéltárosi tevékenysége mellett az etnológia nagy klasszikus művei fordítására vállalkozott.

Különös érdeklődést mutattak az építészek és a településtudomány művelői is. Ennek volt némi hagyománya, hiszen a 19. század végétől a nemzeti építészeti stílus egyik forrását vélték a falusi építészetben felfedezni. A táj- és népkutató intézeti táborok résztvevőikhez az építészek inkább épí-

tésszociológiai, etnológiai meggondolásból csatlakoztak. Részben a településtudományi dokumentációkat igyekeztek gondozni. Példaként említhetjük Farkas Tibort (1922–2017), aki Kopácson, a Drávaszögben szervezett táborban műegyetemi hallgatóként vett részt. Később, az 1960-as években regionális, területfejlesztési munkáival ért el nemzetközi sikereket.

A táborokban fontos szerepe volt a Képzőművészeti Főiskolai hallgatóinak is, akik a rajzi készségükkel segítették a dokumentálást, másrészt a népművészeti emlékek felderítésében alapos művészeti, művészettörténeti, esztétikai tájékozottságukra számíthattak a kutatás szervezői. Ma már nem köztudott, hogy Csilléry Klára, a Néprajzi Múzeum, majd a Szentendrei Szabadtéri Múzeum vezető kutatója eredetileg a Képzőművészeti Főiskola növendékeként ezekben a kutatótáborokban kapott kedvet, hogy a néprajznak szentelje életét. Szőnyi István tanítványa volt, rajztanári oklevele után néprajz és művészettörténet szakpáron muzeológus diplomát szerzett 1950-ben, a pesti Bölcsészettudományi Karon.

Az ismételten bekövetkezett határmódosításokat követően a kutatók táborozások helyei is bővültek a dél-baranyai, drávaszögi Kopácstól Újbarson át a Máramaros megyei, a koronavárosok közé tartozó Viskig, a Szilágy megyei Bogdándig. A korábbi néprajz- és társadalomkutatásból indoktalanul kimaradt beregi, ugocsai tájakat is alaposan tanulmányozták.

A Táj- és Népkutató Intézet akciói mellett nagy szerepet vívhatott ki magának a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, ahol a különféle, a hungarológia művelésében érdekelt tanszékek együttműködésével megalapították a Magyarságtudományi Intézetet. Jellegetes, hogy az intézmény kezdeményezője a Kar dékánja, a Francia Nyelv és Irodalom Tanszék professzora, Eckhardt Sándor volt, aki többek között a régi magyar irodalomnak, költészetnek is kiváló tudósa volt. A kortárs anyagi, állami költségvetés helyzetét jellemzi, hogy nagygazdaságok, gyárak tulajdonosaiból, bankvezérekből, közéleti szereplőkből pártfogó testületet szerveztek. Az egyetemeken és a központi szakintézményekben tevékenykedő kutatók számára biztosítottak egyéni és közösségi kutatási alkalmakat. Így a Bakony kismemesi településében, Szentgálon végeztek alapos kutatást. Vajkai Aurél monográfiája és Tálasi István tanulmányai érzékeltethetik a vizsgálatok alaposágát (Tálasi 1939, 1942a, Vajkai 1959, 1987). A nagy időbeni késés a magyarországi diktatúra tudománypolitikájára jellemző. Lőrincze Lajos és néhány további kiváló nyelvész is az Intézet munkatársai között végezte bizonyos időszakban

kutatásait. A Magyarságtudományi Intézet keretében indíthatta meg Ortutay Gyula az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatát.

A Debreceni Tisza István Tudományegyetemen nyelvészek, a nyelvjáráskutatók váltak a kolozsvári múltú Csúry Bálint professzor vezetésével a meghatározó kezdeményezőkké. Aktívan részt vettek a táj- és népkutatás szervezett akcióiban. A magyar nyelvjáráskutatás nagy kiadványsorozata azóta is él. Nem tekinthető véletlennek, hogy Szabó T. Attila Csúry Bálintnál doktorált. A debreceni egyetemi falukutatásról kiváló összefoglalást köszönhetünk Bartha Ákosnak. Áttekintésében feldolgozta a Táj- és Népkutató Központ megalapítása előtti kísérleteket is (Bartha 2010). A Debreceni Tisza István Tudományegyetemen 1917-ben N. Bartha Károlyt (Székelyudvarhely, 1889 – Debrecen, 1956) a néprajz magántanárává habilitálták. 1925-ben ugyancsak magántanári habilitációval tisztelték meg „Magyarország földrajza és néprajza” tárgykörből Ecsedi Istvánt (Debrecen, 1885 – Debrecen, 1935), mindketten a Debreceni Tanítóképző kiemelkedő tudományos munkásságú tanárai voltak. Ecsedi tanítványa, majd utóda a Déri Múzeumban Balogh István (Debrecen 1912 – Debrecen, 2007). Sokoldalú tudományos tevékenysége elismeréseképpen a Kossuth Lajos Tudományegyetem címzetes egyetemi tanárává választotta. Témánk szempontjából fontos tudni, hogy a Borsa völgyén folyó kutatások résztvevője volt. Településtörténeti, településnéprajzi vizsgálatokat végzett. A nyugati nyelveken kívül kiválóan megtanult románul és bolgárol. Györffy István balkanisztikai kutatásokkal kívánta megbízni.

Pécsett és Szegeden nagyobb arányú egyetemi átszervezések folytak, hogy a Kolozsvári Tudományegyetem visszaköltözésének, fejlesztésének költségvetési kereteit megteremthessék. A pécsi Bölcsészettudományi Kart 1939 / 1940-es tanévtől szüneteltették. (A visszaállításra csak 1982-ban került sor.) A dél-dunántúli térségben folyó intenzív német, nemzeti szocialista szervezkedésnek, politikai aknamunkának voltak a tudományos kutatásokat érintő kihívásai. Erre a Dunántúli Tudományos Intézet alapításával válaszolt a hazai tudánypolitika. (A működési költségeket – jellemzően a kortárs állami költségvetés szűkösségére – a Dunántúl helyhatóságai közösen viselték.)

1940 őszen megnyithatta kapuit a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, amit Közgazdaságtudományi Kar szervezésével bővítettek. Helyette Szegeden új egyetemi szervezetet állítottak fel. (Költségvetési okokból itt a jogtudományi képzést szüneteltették.) Sajátos módon a sze-

gedi Néprajz Tanszék professzori állását Solymossy Sándor nyugalomba vonulásától sem töltötték be. A bánági, krassó-szörényi születésű, háromszéki családból származó Cs. Sebestyén Károly és a későbbi professzori kinevezést elnyerő Bálint Sándor végezték magántanárokként az oktatást, utóbb mindkettejük tevékenységét „egyetemi rendkívüli tanárrá” való kinevezéssel ismerték el. Mellettük Ortutay Gyula és Tálasi István tartott magántanári előadásokat. Az egykori szegedi diákok közül kiemelhetjük Katona Imrét, aki folkloristaként a táj- és népkutató táborok aktív résztvevője lett. A Drávaszögben, Kopácson rendezett kutatótáborban színvonalas és terjedelmes folklórányagot gyűjtött, jellegzetes, hogy mesekötetét 30 évvel később is csak Újvidéken tehette közzé (Katona 1972). Jellemző, és nem lehet említetlenül hagynunk, hogy az ötvenes évektől Katona Imre a budapesti Folklore Tanszék oktatója, utóbb docense volt, Ortutay közvetlen munkatársaként tevékenykedett. Nem vélték tanácsosnak az Ortutay szerkesztette az *Új Magyar Népköltési Gyűjteményben* közreadni a kopácsi szövegeket. (Igaz, az újvidéki kiadással azonos évben 1972-ben Penavin (Borsi) Olga jugoszláviai magyar folklórgyűjtését Ortutay sorozatából vehették kezükbe kutatóink, érdeklődő olvasóink.)

Szeged és Debrecen esetében is, akár Budapesten, érintenünk kell, hogy a húszas évektől folyamatosan élő kapcsolat fűzte össze az Erdélyi Fialalokat, a *Hitel* munkatársait a magyarországi falukutatást végző személyekkel. Ékes példa erre a Szegeden a Bethlen Gábor Kör keretében kibontakozó az Egyetemisták Tanyai Agrársettlemment Mozgalma. Mind a Kör életében, mind a tanyai kutatásokban az egyik meghatározó szervező egyéniség Kolozsvár szülötte, Buday György joghallgató, a későbbi grafikus művész volt. Közismert milyen szoros kapcsolatban maradt részben Szegeden is studírozó kolozsvári barátaival, kortársaival. (Elég, ha Jancsó Béla – bizonyos időben szegedi egyetemi hallgató – és Buday György folyamatos és rendkívül terjedelmes levelezésére utalunk. Lásd Cseke 2014, 2016.) Nyilván nem véletlen, hogy szintén Kolozsvárról származó, Szegeden a matematika szakra beiratkozott Tomori Viola is az agrárszegénység kutatására vállalkozott, és miután pszichológia szakossá lett, a falusi közösségek lélektanáról írt alapvető munkákat, készített doktori disszertációt. Neki köszönhető, hogy külföldön töltött ösztöndíjas tanulmányai alatt olyan intenzív nemzetközi kapcsolatokat építhetett ki, hogy Dudaron (Veszprém megyében) 1937-ben nemzetközi falukutatás folyhatott a korszak néhány neves külföldi szakembere, köztük a híres etnológus, Richard Thurnwald részvételével (Lengyel–

Simon 1986, Trencsényi 1997). Tomori Viola úttörő módon bekapcsolódott a közigazgatási rendszerben kiépülő szociális felügyelői hálózat munkájába. Jellemző, hogy a nagy és tartós szakmai sikerei ellenére hazatért Erdélybe. Csak élete végén, férje halála után költözött ki fiához, Magyarországra. Buday és Tomori tevékenysége sajátos lendületet adott a Szegei Fialatok Művészeti Kollégiumának.

A peregrináció 20. századi útjain is létrejöttek olyan erdélyi és magyarországi kapcsolatok, amelyek párhuzamos vagy hasonló akciókat indítottak el. A Sárospataki Református Teológia Faluszemináriumát megalapozó, elindító Újszászy Kálmán professzor angliai tanulmányútján köthetett barátságot Szabó T. Attilával, László Dezsővel. (Az is sajtóságos, hogy minden magyarországi református egyházkerület teológiai tanárai közé hívtak meg Kolozsvárott végzett, erdélyi tudós személyiségeket.)

A magyar falusi társadalom és az agrárszegénység kérdéséről, a falukutatásról úgy véli a szakirodalom, hogy a *Huszadik Század* folyóirat szerzői köre vetette fel a témakört. A tisztes folyóirat minden érdemét elismerve joggal állítjuk, hogy még a periodika megindítása előtt, már az 1890-es évek feszültségei kiváltották, hogy felfigyeljenek a hazai társadalom akut problémáira. Közgazdasági, kulturális folyóiratokban például a *Budapesti Szemle* (1873–1944) századforduló körüli munkatársai közül voltak, akik kellő érzékenységgel figyelték koruk társadalmát. Úgy tűnik, hogy a 19. század utolsó harmadának erdélyi értelmisége és a 20. század elejétől az egyik fontos ébresztője volt a magyar társadalom alapp problémái feltárásának. Ezen belül érzékenyen reagáltak a falusi közösségeinket sújtó gondokra. A két kolozsvári protestáns teológia és az egyetem körei, egyes erdélyi politikusok már az államfordulat előtt is kellő módon elemezték koruk problémáit. Aligha véletlen, hogy éppen Kolozsvárott Herrmann Antal személyében elsőként habilitáltak etnográfust, folkloristát. Az is jelentős momentum, hogy új állami keretek közé kerülve egyre gyakrabban felelősségteljes vállalkozásokba fogtak az erdélyi értelmiség tudós, kutató egyéniségei, a teológiai főiskolák körül munkálkodó, külföldet jól ismerő professzorok. Tanítványaikkal Szabó T. Attilától Balázs Ferencig új társadalom- és valóságismeretre sarkalló nemzedék jelentkezett. Nem tagadható, hogy a húszas és a harmincas évek Magyarországon igen fontos szerepe volt azoknak az erdélyieknek, akik akár az idősebb generációhoz tartoztak, akár a fiatal nemzedék tagjaiként Borstól és Ártándtól nyugatra találták meg a helyüket. Általában ébresztői, szervezői lettek az új államhatárok

között kialakuló társadalmi életnek. Jancsó Benedektől a Tizenegyek tagjaként induló Szentiványi Sándoron és Mester Miklóson át, az agrárszakember, fajtanemesítő, kutató Csoma Jenőig (akinek baráti köre az etnográfus, építéskutató Vargha Lászlótól Balogh Edgárig terjedt), a brassói születésű építész, Antal Dezsőig, aki a falusi építészet szenvedélyes kutatója volt. Nem lehet eléggé értékelnünk Buday György szervező, erjesztő hatását, ha utóbb ő a művészi alkotás „sáncái” között tevékenykedett, teremtett sajátos a népéletől, a folkloriztikától nem független életművet.

A kapuit megnyitó Kolozsvári Tudományegyetem és az 1940 őszen megalapított Erdélyi Tudományos Intézet egymást támogatva kapcsolódott be a népismereti kutatásokba. Egyszerre tettek kísérletet arra, hogy intézményesen kiterjesszék azokat a kiváló és úttörő vizsgálatokat, amelyeket az Erdélyi Fiatalok végeztek már korábban, de egyúttal igyekeztek meghonosítani a táj- és népkutató táborok módszertani újításait, tapasztalatait, interdiszciplináris nyitását. Az Erdélyi Tudományos Intézetben Intézeti tanári kinevezést kapott K. Kovács László, aki a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán végezte tanulmányait, de végül Györffy Istvánnál doktorált. Az intézethez kapott szintén kinevezést a kolozsvári születésű (bár kassai családból származó) Vajkai Aurél is, aki később a Magyarországi Tudományos Intézetbe került. Elmélyült vizsgálatokat indítottak Kolozs megyében, a Borsa völgyén, Szolnok-Doboka megyében, Bálványosvára központtal és Beszterce-Naszód egyes körzeteiben, többek között Magyarországon. Különös figyelmet szenteltek Kolozsvár agrárnépessége kutatására is. A város nagy múlttal rendelkező hóstáti földészközösségét vizsgálták. A néprajzi szakemberek munkája szervesen kapcsolódott az intézeti és az egyetemi interdiszciplináris kutatásokhoz. A nyelvésztől a régészetten, történettudományi vizsgálatokon át a közgazdasági, szociológiai, jogtudományi kutatások igen széles spektrumában folyt a tudományos anyaggyűjtés és elemzés. Az lényeges többletet jelentett, hogy a különféle szakágak nem egymástól elszigetelve, nem párhuzamosan, függetlenül végezték vizsgálataikat. A terepen állandó érintkezésben, eszmecserében voltak, kölcsönösen megismerték egymás problémáit. Ez szemléleti és módszertani gazdagodással járt. A társtudományi nyitottság jele lehet az is, hogy a Néprajzi Múzeum magyarországi archívált anyagában Jakó Zsigmond kutatói feljegyzéseit is őrzik.

A néprajzi kutatásokhoz részben a szaktudomány akkori kiváló művelőit mozgósították. Csak néhány példát említhetünk, a teljesség igénye

nélkül. Gönyey Sándortól, Lajos Árpádtól (Györffy professzor volt gyakoronokától, akkor már tanítóképző-intézeti tanár) Palotay Gertrúdon át Vargha Lászlóig (aki akkor a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségén dolgozott) és Járdányi Pálig (a neves zeneszerző, népzene-kutatóig), Balogh Istvántól, az etnográfus, történész tudóstól Tálasi Istvánig sorolhatjuk azokat, akik ismételtlen hosszú kiszállásokon igyekeztek a terepkutatásokon megszerezhető ismereteket gyarapítani, a korábbi módszereknél alaposabban, tágabb kitekintéssel vizsgálni. Mellettük nem kevés a népnyelv és a néprajz iránt érdeklődő egyetemi hallgató, fiatal értelmiségi is igyekezett hasznosan hozzájárulni az adatbázis gazdagításához. A később kiváló muzeológus kutatókká váló Csilléry Klára és Kresz Mária kutatásait emelhetjük ki. Felmerült annak is az igénye, hogy a késő középkori régészet emlékanyagát feltárják. Méri István az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársaként (aki később a Néptudományi Intézetben tevékenykedett) a Borsavölgy archeológiai terepbejárását végezte el. (Felkészült a késő középkori, Árpád-kori faluásatásokra, aminek során kifejezetten etnográfiai tanulságú eredményeket ért el.) Ki kell emelni, hogy a Jogtudományi Karon a Bónis György vezette Jogtörténeti Tanszéken nagyjelentőségű népi jogszokás-kutatás bontakozott ki. Különösen Kalotaszeg településeit látogatták. Kiemelkedő munkát végzett Tárkány Szücs Ernő.

Az erdélyi kutatásokban különös jelentőségre tett szert, hogy a kolozsvári Közgazdaságtudományi Kar hallgatói is elkötelezték magukat a falukutatás mellett. A falvak szociológiai elemzése mellett nagy figyelmet fordítottak a családi gazdaságok ökonómiai működésének feltárására. Az egykori erdélyi folyóiratok a kutatás résztvevőinek lelkes beszámolóit közlé is tették (Molter 1940–1941). A résztvevők, egykori beszámoló fiatalok közül utóbb a Korunkban visszaemlékezést, értékelést jelentetett meg a hajdan közgazdász hallgató, Imreh István, aki utóbb a történelem és a történeti etnográfia tudós, akadémikus művelője lett (Imreh 1967).

Az egykori beszámolók, jelentések megörökítették, hogy a kutatói kiszállásokon orvosok, orvosnővendékek is részt vettek. 1956-ban ismeretséget köthettem dr. Bajkó Barnabással (Nagyvárad, 1916 -?), a Csíkszeredai Kórház szülész főorvosával. Beszámolt arról, hogy ő nem csak szűrővizsgálatokat vagy kitelepült rendeléseket végzett falukutatások keretében, de a saját szakterületére vonatkozóan a lakosság széles rétegeit kikérdezte szülészeti, nőgyógyászati vonatkozású egyéni történéseikről, eljárásaikról. Hatalmas anyagot gyűjtött össze, amely statisztikai értéke-

léshez is alapot kínált neki. Úgy tűnt, hogy bizonyos körzetekben olyan alapos kutatási anyag állt rendelkezésére, hogy az alkalmas lehetett volna Berde Károly monográfiájával összevethető feldolgozásra. Emlékezetes marad számomra, hogy a Gyimesek születési statisztikáját nemzetközi-leg is összevetette, kiválóan minősíthette.

A néprajzi vizsgálatok mellett kiterjedt történeti, nyelvészeti kutatás is kibontakozott. (Például: Szabó T. Attila szerkesztésében Szolnok-Doboka megye történetét, népességének alakulását monografikus igénnyel foglalták össze.) A néprajzi vizsgálatok során nem kis jelentőséget tulajdonítottak a szórvány- és szigethelyzetbe került közösségek társadalmi, gazdasági, kulturális elemzésének.

Az interetnikus környezet méltán keltett érdeklődést. Csak egyetlen példát említek! Az ifjú, az Eötvös Collegiumban tanulmányait folytató (nagyenyedi születésű, Kolozsvárott érettségizett) Köpeczi Béla (1921–2010) a hetvenes években is szívesen emlegette, hogy francia, olasz és román szakon végezte ugyan a tanulmányait, de az erdélyi magyar–szász–román együttélés néprajzi kutatásának szerette volna szentelni életét. Tervét csak 1949-ben adta fel, amikor 3 esztendőes francia tanulmányútjáról visszatért. Úgy vélte, etnográfiai életprogramja hosszú évtizedekig a kialakult új világban nem számíthat támogatásra. A szocialista államok gyakran hangzottatott testvériségét leginkább a szigorú határzár jellemezte. Mindennek ellenére gondosan őrizte mindazt, amit a Táj- és Népkutató Intézet anyagi támogatásával egyetemi éve alatt folyamatos terepmunkáján feltárt és rögzített. Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód megyék vegyes lakosságú térségében kiterjedt néprajzi, folklorisztikai gyűjtést végzett. (Kutatásai fő támogatója Tálasi István volt, aki akkoriban az Államtudományi, illetve a Teleki Intézet egyik elismert néprajzkutatója, intézeti tanára volt, akit közben a Szegedi Tudományegyetemen a néprajz magántanárává habilitáltak.) Köpeczi Béla az Akadémia egyik vezetőjéből lett Magyarország művelődési minisztere, amikor is az európai államok kulturális kapcsolatainak új távlatokat ígérő, budapesti, nagy, nemzetközi tanácskozását megrendezték. A konferencia egyik házigazdájaként is tevékenykednie kellett. A nagy nemzetközi kulturális találkozó tiszteletére francia és román nyelven megjelentette a gondosan megőrzött román folklórgyűjtését (Köpeczi 1985). A kötet román adatközlői Szészárma (Särma) és Magyar-nemegye (Nimigea de Jos, a hajdani Beszterce-Naszód m. Románia) községeiben éltek. Miután több alkalommal személyes és bizalmas beszélgetéseinken szóba hozta ifjú kora

nagy és jóvá nem tehető módon meghiúsultan is ígéretes életprogramját, megerősödött meggyőződésem, hogy a történelem mostohasága és a politika ellenállás miatt meghiúsult terveknek, kezdeményezéseknek is megvan a maguk tudománytörténeti jelentősége.

A Magyarságtudományi Intézet is támogathatott jelentős egyéni kutatási vállalkozásokat. Így jöhetett létre az a gyűjtés is, amit hét évtized elfeledettsége után (a csíkszentdomokosi családból származó Péter László professzor szorgalmazására) mégis kiadásra került Albert András, a kiváló Csíkszentdomokoson élt mesemondó kiemelkedően értékes mesekincse, amit Belatini Braun Olga mentett meg, örökített reánk 1941 után (Belatini Braun 2013). A megjelentetés idején már régen halott volt a mesélő is, de a kiváló gyűjtő is világgá ment. Ez a kötet szimbóluma lehet annak a hatalmas anyagnak, amit az 1930-as évek derekától a német megszállásig gyűjtöttek kutatóink.

A hatalmas kéziratos anyag többnyire rendezetten a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába került, amikor a Néptudományi Intézetet a kiépülő diktatúra felszámolta. Az Erdélyi Tudományos Intézet a Bolyai Tudományegyetem intézményi kereteiben tovább működött, mígnem a diktatúra romániai változata is feleslegesnek ítélte további működését. Kéziratanyaga – úgy tudom – gondos levéltári megőrzésbe került. Imreh István, Kiss András olykor használták is.

Sajátságos eset volt, hogy Jancsó Miklós egykori, kolozsvári joghallgató néprajzi gyűjtéseinek néhány céduláját reprodukáltatták hajdani gyűjtőtársai, amikor az első nagy filmrendezői sikereit aratta. Abban a szerencsében volt részem, hogy láthattam ezeket. Jancsó Miklósban nyilván volt már diákkorában is dramaturgiai tehetség / érzék. Gyorsírással végezte a gyűjtését. Így az adatközlővel való személyes beszélgetés dinamikáját, feszültségét a gépelt szöveg is híven megőrizte. Mindez érzékeltette velem, hogy milyen mélységű és milyen minőségű feltárás folyt, s mi várna tudományunkra kései örökségünként.

Mindkét hazánknak közös érdeke fűződne ahhoz, hogy ezt a hatalmas, ma is korszerű, de immár történelmi forrásanyaggá is vált tudomány- és kutatástörténeti örökséget feltárjuk, gondoljuk, tovább is fejlesszük, ma még elődeink nyomába eredhetnénk!

A tudományos kutatási, a társadalomismereti bázis frissítésén túl a falukutatásnak volt egy másik nem kevésbé fontos nevelési feladata is. A 19. század végétől az urbanizáció annyira előrehaladt, hogy mind széle-

sebbe vált a magyarországi társadalomban egy olyan réteg, amely esetleg ugyan faluról származott, de már családi kapcsolatok sem fűzték az ősök településeihez, a falusi közösségekhez. Elszakadtak a falvak, mezővárosok társadalmától, a vidéktől. Az egyetemekre, főiskolákra bekerülő fiatalok között is mind nőtt ezeknek a falusi, mezővárosi viszonyok között tájékozódni nem képes rétegnek az aránya. Noha a jövődjő jogász, orvos, tanár, mérnök bármennyire szaktudományában felkészültté vált, a számára ismeretlen társadalmi közegben képtelen volt hatékonyan dolgozni. Az elszegényedés és a gazdasági válság miatt csökkent a faluról felsőoktatásba kerülők száma. Ez vezetett oda, hogy a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiáján dr. Újszászy Kálmán, a filozófia professzora 1931-ben faluszemináriumot szervezett. Ez alkalmat adott a szükséges szakirodalmi tájékozódásra, a falu- és a társadalomismeret elsajátítására, és a kutatási módszertanba való bevezetésre. A pataki teológiai oktatás 1951-ben bekövetkezett felszámolásáig a szemináriumi munka és oktatás töretlen folyt. Sajátos módon az egykori növendékek életük végéig buzgó falu- és néprajzkutatókként tevékenykedtek lelkészi szolgálatuk mellett, mintha a Folklore Fellows helyi tevékenysége nem szakadt volna meg. Sárospatakon a Tiszánineni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének faluszemináriumi adattára rendkívüli értékű anyaggal gyarapodott a teológiai oktatás visszaállításáig. Ma nagyszerű tudománytörténeti monográfia áll rendelkezésünkre (Bartha 2013). Ám szomorúan kell megállapítanom, hogy mind többen vannak, akik erről a rendkívüli örökségről soha nem is hallottak. Magam és nemzedéktársaimmal abban a szerencsés helyzetben lehettem, hogy Tálasi István, Vargha László, K. Kovács László egyetemi kurzusain ízelítőt kaphattunk egykori terep-élményeikből, megfigyeléseikből, láthattunk dokumentációjukból fontos elemeket. Sajátos emlékem, ahogy személyes küzdelmet kellett folytatnom, hogy Vargha László teljes hagyatéka végakarata szerint méltó módon kerüljön közgyűjteményi megőrzésre, gondozásra.

Magyarországon a diktatúra sajátos viszonyai miatt évtizedeken át nem illett a Táj- és Népkutató Központ / Intézet és a Néptudományi Intézet hagyományaira, örökségére hivatkozni. Akár a határokon inneni vagy a határokon túli kutatópontok anyagáról esett szó, elvárták a hallgatást. A helyzetet jól jellemezheti, hogy K. Kovács László *A Borsa-völgyi juhászat* címen 1963-ban elkészített monográfiájával megszerezhetette ugyan a kandidátusi fokozatát, de könyv alakban csak 2008-ban az Európai Folk-

lór Intézet sorozatában, a Gondolat Kiadónál jelenhetett meg. (A kötet kiadásával köszöntötték századik születésnapját. Négy évvel később hunyt el.) Valóságos tudománytörténeti horror, de az ötvenes évek magyarországi tudománypolitikáját jellemzi Bakos József folklórkötetének sorsa. Érsekújvárott volt középiskolai tanár. Diákjaival gyűjtötte, gyűjtette a táj gyermekjátékait. Egri pedagógiai főiskolai tanár volt, amikor jelentős terjedelmű kötetét megjelentették (Bakos 1953). A művet az Akadémia dogmatikus vezetői hatalmukkal visszaélve arra használták fel, hogy mondvacsinált politikai botrányt csíholjanak. A szerzőt, a sorozatszerkesztőt, Ortutay Gyulát és a lektorokat azzal vádolták, hogy faji, nemzetiség elleni izgatásként közöltek szövegeket. (Például a gyermekmondókában a drótos tót és a tollas zsidó kifejezések szerepeltek.) A kötetet betiltották, és néhány példányt kivéve, be is zúzták. A kötet több száz példányát a közös könyvkiadási terv alapján a csehszlovákiai terjesztőknek a politikai kampány előtt már átadták. Sajátos és jellegzetes, hogy a csehszlovák szervek megbotránkoztak a budapesti intézkedések miatt, és az ismételt követelések ellenére is Csehszlovákiában a művet szabadon terjesztették...

A kortárs feldolgozásokat nagyon erősen gátolta, hogy a férfi kutatókat a háború kitörése után a katonai behívások, kiképzések nagyon megterhelték, rengeteg idejüket emésztette el a hadi szolgálat. Igaz, a tudománypolitika illetékesei megegyezést kötöttek a Kolozsvári Hadtest Parancsnokságával, hogy a kutatásban rendszeresen résztvevőket nem hívják be, de ez csak az Erdélyi Tudományos Intézet és Kolozsvári Tudományegyetem kötelékében tevékenykedőket védhette. Az szerencsés esetként előfordult, hogy az Erdélyen kívüli kutatásban résztvevő személy az aktuális kutatási terep szomszédságában kapott szolgálati helyet. Katonaként folytathatta megfigyeléseit. Tálasi Istvánnak így volt „szerencséje” Ugocsa megye népéletét alaposan tanulmányoznia. Szekerészalakulat parancsnokaként szolgálatot kellett teljesítenie a háború végéig. Utóbb Ugocsában kutatótáborot vezethetett.

A közép-tiszántúli komplex kutatások, a Táj- és Népkutató Intézet, az Erdélyi Tudományos Intézet tervszerű, nagy akciói példát adtak a Néprajzi Múzeum munkatársainak is. Szokolyán (Hont m.), Diósjenőn (Nógrád m.), Pusztafalu községben (Abaúj m.) összevont, tervszerű, komplex kutatást végeztek, amiben a publikációs lehetőségek korlátai ellenére is tükröződött, hogy lépést tartottak a bevezetett módszertani újításokkal. 1950 körül Tiszaigar községben kísérletet tettek a tematikailag összehan-

golt, komplex monográfia készítésére. A gyűjtés jó ütemben haladt. A tematikusan felmért, dokumentált gyűjtésekből az ideológiai és a politikai elvárásoknak megfelelő összefoglalást kívántak volna készíttetni. Ugyan egyes résztémákat kiválóan közre tudtak a gyűjtők bocsátani, az összefoglalás kéziratváltozataival ismételten „baj” történt. A politikai igény, követelmény és az ideológiai normák olykor néhány hónap alatt olyan nagyon nagymértékű változáson estek át, hogy maga tudománypolitikai megrendelés lehetetlenítette el a kézirat befejezését, vagy éppen a nyomdába adását. A monográfiát csak 1997-ben jelentethette meg az egykor volt, második szerkesztő, az 1957-ben letartóztatott, perbefogott főigazgató, Kardos László özvegye (Kardos 1997).

Sajnálatos módon egy most meg nem nevezendő erdélyi kutató nyomtatásban is kifejtette, hogy a Táj- és Népkutató Intézet és általában a falukutató akcióktól távol tartotta magát, mert az ő „antifasiszta álláspontjával összeegyeztethetetlenek” vélte a részvételt. Ez a Ceausescukorszakban is visszataszítóan igazságtalan és megalapozhatatlan vád volt. Györffy Istvántól kezdve mindenkit antináci indulat fűtött. Mind Györffy István 1938-ban az Anschlusst követően, mind Tálasi István az 1938 / 1939-es tanévben, Bécsben tett tanulmányútja után a Német Birodalomban szerzett élményeire alapozva emlékiratot nyújtott be a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy a náciizmus hazánkat fenyegető veszélyeire felhívják a figyelmet, és művelődés- illetve tudománypolitikai intézkedésekre tegyenek javaslatot. A kutatói megbeszéléseken a konkrét elemzéseknek mindég része volt, hogy a hazai jövőben milyen társadalmi, gazdasági intézkedésekre lesz szükség.

Arról sem volna szabad megfeledkezni, hogy kutatásban folyamatosan részt vettek a zsidó származású kutatók is. 1984-ben Györffy István születésének centenáriuma rendezett ülészen többek között erről vallott felszólalásában Márkus István, aki Györffy István ösztönzésére vágott bele Nagykőrös társadalomvizsgálatába, írt nagyszerű történeti néprajzi értékű elemzést a mezővárosról.

Az összeomló Jugoszlávia területéről a német és az olasz megszállás elől többen Magyarországra menekültek. Így Vilko Novak, a ljubljanoi Néprajz Tanszék későbbi professzora a Táj- és Népkutató Intézet miniszteri aláírású igazolványával végezhetett kutatásokat, doktorálhatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Az őrségi kutatások szervezésében – mint már fennebb említettük – Pável Ágoston jelentős részt vállalt.

Róla érdemes tudnunk, hogy szlovén nemzetiségű tudósként állt hazai közszolgálatban. Ugyan ismertek az újvidéki tragikus végű katonai atrocitások, de szerb oldalról is nagy elismeréssel tisztázott kérdés, hogy a Szerb Matica zavartalan működését Vargha László és Viski Károly biztosították, a Zombori Múzeum szerb támogatói szintén tőlük kaptak otalmat, kutatómunkájukért méltó elismerést. Kár lenne megfeledkeznünk arról, hogy a kutatótáborokat szervező tényezők jelentették meg Márkus Mihály nyíregyházi szlovákokkal, a bokor tanyák népével foglalkozó jelentős terjedelmű monográfiáját. (A szerző a lakosságcsere-egyezmény adta lehetőségekkel élve Szlovákiába, Kassára települt. A Szlovák Tudományos Akadémia helyi filijában tevékenykedett vezető kutatóként.)

1938 körül a határok bezáródtak körülöttünk és évtizedeken át álmoznunk sem lehetett hosszabb és rendszeres tanulmányutakról. Jó, ha számon tartjuk, hogy Györffy István igyekezett egykori doktorandusait a klasszikus nyugati és skandináv régiókba kijuttatni, de ugyanolyan fontosnak ítélte, hogy a nála felkészülő szakemberek a balkáni és a kelet-közép-európai, kelet-európai nyelvekben, kultúrákban otthonosak lehessenek. Györffy maga is követte a román kutatást. Számos kutatót biztatott a román nyelv elsajátítására. Nem is kevés ideig a budapesti Néprajzi Intézet munkatársa volt Herszényi Irma, a Bukarestben tevékenykedő, Fogaraszföldről származó Traian Herseni kutató közeli rokona. Valamelyik egyetemi reformnál megváltak tőle, de a belvárosi, az egyetem környéki utcákon gyakran láttuk, amint késő délutánokon suhant, hogy szegényeket segélyezzen. Tanáraink közül K. Kovács László ismételten emlékezett róla.

Külön elemzést érdemel a néprajz sorsa a háború végével bekövetkezett nagy változások után. A kialakuló békésebb idő a vágyott demokratikus megújulás jegyében indult a koalíciós kormányzás beköszöntével, úgy tűnt, hogy a magyar társadalom jobbik felének vágyai, tervei valósulnak meg. Alig ült el a puskapor füstje, megalakult a társtudományok felé nyitott, tudományközi együttműködésre alapozott Néptudományi Intézet Györffy György vezetésével. Lendületesen hozzáálltak a *Magyar Népkutatás Kézikönyve* elkészítéséhez. A tematikus részfejezeteket azonnal különnyomatként tették közzé. Ez a munkálat a korábbi kutatások számbavételét, kritikai értékelését és a feladatok meghatározását szolgálta. Előkészítették a Néprajzi Tanulmányok sorozat kiadást is. A Kormány nagy jelentőséget tulajdonított a népeletet alaposan ismerő kutatók tudományos teljesítményének, képzettségének, aktívan bevonta a néprajz vezető szakembereit

a tanácsadó kormánybizottságok tevékenységébe. Tálasi István szerepet vállalt a tanyabizottsági és a cigánybizottsági munkálatokban. Mint sikeres ténckutatót meghívták a néptánc mozgalmat irányító miniszeri szakbizottságba is. Jellemző, hogy az újjáépítés első sürgős feladatain túljutott műszaki, mérnöki vezetők is igényt tartottak szaktudományunk közreműködésére. Tálasi István, Vargha László meghívást kaptak a *Magyar Technika* folyóiratba is (Tálasi 1947, Vargha 1947). A Közép-Tisza vidékén folytatott kutatásokhoz kívántak visszatérni az olykor még országosan alig ismert szervezők. Úgy tűnt, a svéd, a dán vagy a finn példa fog érvényesülni. Az eufemisztikusan *a fordulat évének* nevezett politikai akciók sorozata mindent derékba tört. Beköszöntött a nyílt sztálinista diktatúra kiépítése. A moszkovita dogmatikusok nem a valóságot kívánták kutatni, megismerni, hanem az ideológiai dogmák illusztrációs anyagának szolgálai szállítást követelték a kutatóktól. Nem is igényelték a néprajz jelenlétét a kormányzati szervek körében. Szakembereinket kizárták a kormányzat szakmai tanácsadó testületeiből. Nem is születhettek helyes, maradandó érvényű döntések. Sajátos módon 1954 és 1956 között (az 1952 és 1953-ban megmutatkozott válság miatt) a Földművelésügyi Minisztérium kezdeményezte, hogy Tálasi István kísérelje meg sorompóba állítani az agráretnográfusokat, a Domanovszky és a Mályusz iskola agrártörténet iránt érdeklődő kutatóit. A voluntarista politika illetékesei végül mégsem mutattak érdeklődést a tudományos tények iránt. Ám az ötvenes évek elején az akadémiai céltámogatások nyomán kialakult tudományos műhelyek támogatását 1958 körül megszüntették. A nagy, ígéretes, összefogott, terv- és rendszerszerű kutatások támogatásától elzárkóztak. Csak az áldozatos egyéni kutatásokban élhettek tovább a szaktudomány nemes tradíciói.

Ha kényszerű elzártságban is éltünk, elődeink példáját a fiatalabb generáció számára érdemes felmutatni! A tudománytörténet a kutatásban tanítómesterünk lehet, tanítómesterünként kellene feléje fordulnunk! Összefoglalóan azt kell állítanom, hogy a harmincas és a negyvenes évek tervszerűbb kutatásszervezése óriási, lényegében máig eléggé ki nem aknázott hatalmas anyaggal gyarapította archívumainkat. Az 1935-től szervezett kutatótáborok módszertanilag, szemléletileg a korábbiaknál átgondoltabb, rendszerszerűbb és sokkal korszerűbb szintre emelte a hazai kutatást. Nem lehet eléggé megbecsülnünk. A nagy, nemzetközi sikereket elért munkák ezekből a látszólag torzóban maradt vállalkozásokból nőttek ki.

Szakirodalom

BAKOS József

1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok.* (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény) Akadémiai Kiadó, Budapest

BARTHA Ákos

2010 Egyetemi falukutatás a két világháború között Debrecenben. *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények.* I. (1) 43–58.

2013 *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai.* (Nemzet, egyház, művelődés) Hernád, Sárospatak

BELATINI BRAUN Olga

2013 *Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék* Belatini Braun Olga gyűjtésében. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Benedek Katalin. A bevezető tanulmányt írta: Hermann Zoltán. (Magyar Népköltészet Tára, XIV.) Balassi Kiadó, Budapest

BÓNIS György

1941 Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. *Társadalomtudomány XXI.* (3) 288–309.

CSEKE Péter

2014 *Jancsó Béla levelezése I. 1914–1930.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

CSEKE Péter

2016 *Jancsó Béla levelezése II. 1931–1934.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

FÜLÖP Mónika

2009 A bálványosváraljai falukutatás. *Művelődés LXII.* (3) 6–15.

GERGELY András, A.

1996 *Kopács: táj- és népkutató tábor a Drávaszögben. Egy etnikai sziget társadalmi - történeti periferián. Forráselemzés.* (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek, 3/A.) MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest

GRANASZTÓI Péter

2009 Tanyai naplók I. Táj- és Népkutató Tábor, Kiskunhalas, 1939. július. *Korall X.* (35) 99–140.

IMREH István

1943 Közgazdászok Bálványosváralján. *Március* [Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság szava] évf. nélk. [II.] (5) 11–12.

1967 A bálványosváraljai falukutatás. *Korunk XXVI.* (9) 1190–1197.

JÁRDÁNYI Pál

1943 *A kidei magyarság világi zenéje.* (Borsavölgyi Kutatások. Néprajz) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

KARDOS László

1943 *Tanulmányok az Őrség monográfiájához. 1. Az Őrség népi táplálkozása.* (A magyar táj- és népismeret könyvtára) Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest [2. kiadás: 1982. *Az Őrség népi táplálkozása.* Őrségi Baráti Kör, Szombathely; 3. kiadás: 2006. *Az Őrség népi táplálkozása. Az 1943-ban megjelent könyv új formában.* Zöld Sugár, Budapest]

1997 *Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza, 1744–1944.* Kiegészítette, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta Pogány Mária. Mentor–Szanator Kft., Budapest

KATONA Imre

1972 *Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék.* (Hagyományaink) Gyűjtötte, sajtó alá rendezte, utószót és jegyzeteket írta: KATONA Imre. Forum, Újvidék

KEMÉNY Katalin

2010 *Az őrségi táj- és népkutató tábor szalafői házlapjai. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője XXXIII.* 181–227.

KOVÁCS László, K.

1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

1947 *Adatok a bálványosváraljai fejtő juhászathoz. Ethnographia LVIII.* (1–2) 47–55, 191–210.

2008 *A Borsavölgyi juhászhat.* (Európai Folklór Intézet, Örökség) Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest

2004 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése.* (Európai Folklór Intézet, Örökség) Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest

KOVÁCS Erzsébet – KOVÁCS Ágnes – KRESZ Mária – ZENTAI Etelka

1942 *Tanulmányok egy Sárközi falu társadalmáról.* Összeállította: Mády Zoltán (Magyar táj- és népismeret könyvtára) Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya, Budapest.

KÖPECZI Béla

1985 *Une enquête linguistique et folklorique chez les Roumains de Transylvanie du nord, 1942–1943.* (Studia Ethnologica in Hungaria) Akadémiai Kiadó, Budapest

LENGYEL András – SIMON János (szerk.)

1986 *Dudar 1937*. (Szociográfiái munkafüzetek) Országos Könyvtári Központ, Budapest

MAJLÁT Jolán

1943 *Egy alföldi civis város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig*. Sylvester Nyomda, Budapest

MÁRKUS István

1943 *Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. században. Adalék a kertés város és a tanya kérdéséhez*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, Kecskemét.

MISKOLCZY László – VARGHA László

1943 *A Nagykunság vidék népének építészete*. (A Magyar Ház Barátainak könyve) Egyetemi Nyomda, Budapest

MOLTER [MAROSI] Péter

1940–1941 Falukutatás Bálványosváralján. *Hitel* VI–VII. (3–4) 285–306. Részlete újra megjelent: In: *Hitel. Kolozsvár 1935–1944*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította Záhony Éva. Bethlen Gábor Könyvkiadó, h.n. [Budapest] 1991. II. 163–171.

NAGY Zoltán

2010 Órségi Táj- és népkutató tábor Szalafő–Őriszentpéter 1940–1941. *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* XXXIII. 145–179.

PAPP László

1940 A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. *Néprajzi Értesítő* XXXII. (3–4) 285–310.

1941 *Kiskunhalas népi jogélete*. (A magyar táj- és népismeret könyvtára, 2.) Táj- és Népkutató Intézet kiadása, Budapest

PÁVEL Judit, S.

1999 Bátky, Györffy és Visky [sic!] levelek a Pável hagyatékából. (Pars ethnographica) *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője* XXII (4) 27–46.

TÁLASI István

1939 A bakonyi pásztorkodás. *Ethnographia* L. (1–2) 9–37. Újraközölve: TÁLASI István: *Néprajzi tanulmányok, írások* (Dissertationes Ethnographicae. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből, 3–4.) ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1979–80. I. 363–391.

- 1942a Adatok a Bakony erdei életéhez. *Néprajzi Értesítő* XXXIV. (2) 164–172.
- 1942b Változás-vizsgálatok a népi állattenyésztés köréből. *Néprajzi Értesítő* XXXIV. (3–4) 203–220. Újraközölve: TÁLASI István: *Néprajzi tanulmányok, írások* Dissertationes Ethnographicae. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből, 3–4.) ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 1979–80. I. 393–410.
- 1947 A népi élet a szabályozatlan Tisza mentén. *Magyar Technika*. II. (5) 113–115. TRENCSENYI Imre (szerk.)
- 1997 *Dudar, 1937. Változó falu a Dunántúlon. A változások kutatói Magyarországon.* Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest
- VAJKAI Aurél
- 1943 *Népi orvoslás a Borsa völgyében.* (Borsavölgyi kutatások Néprajz) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár
- 1959 *Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1987 *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- VARGHA László
- 1940 *A tilalmasi tanyák építkezése. Adatok a nagykunsági népi építkezéshez.* Egyetemi Nyomda, Budapest
- 1947 Népi építéset a tiszamenti tájban. *Magyar Technika* II. (5) 116–124.
- 1997 *Kide és a Borsa-völgy népi építészete.* Feldolgozta, sajtó alá rendezte, a bevezető és az összegző tanulmányt írta H. Csukás Györgyi – Kecskés Péter. Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 11.
- VENCZEL József
- 1980 *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezette és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 2008 *A falumunka útján. Válogatott írások.* 2. bővített kiadás. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, Székelyudvarhely

Reluarea cercetărilor de etnografie și de științe sociale de teren după 1935. Tabere de cercetare, cercetări instituționale

În perioada interbelică a avut loc un nou val de cercetări de teren în domeniul științelor sociale (etnografie, sociologie, istorie). Aceste cercetări s-au soldat cu mai multe monografii, volume de studii, articole publicate în reviste. Totodată, în urma acestor cercetări metodele de cercetare au devenit mai transparente și mai eficiente, respectiv, s-au răspândit cunoștințe referitoare la societatea contemporană și aceste cunoștințe au fost integrate în mișcări și acțiuni sociale. În prezent, istoria acestor mișcări este încă nefinalizată. Autorul prezentului studiu aduce date inedite ale acestei istorii.

Renewal of Research and Fieldwork of Ethnography and Social Sciences after 1935. Research Camps and Institutional Activities

In the interwar period there was a new wave of fieldwork and research within social sciences (ethnography, sociology, history). The results were published in several monographs, volumes, and review articles. In the same time, the methodology has become more transparent and efficient, the knowledge on contemporary society has been widely spread, respectively integrated into social movements and actions. In the present the history of these movements has not been finalized yet. The author of the study brings lots of unpublished information regarding this history of research.